

KIPÇAK SAHASINA AİT SÖZLÜK VE KAYNAKLARDA AT VE ATÇILIKLA İLGİLİ TERMİNOLOJİ

Can ÖZGÜR*

ÖZET

Bu çalışmamızda 14-15. yüzyıllarda, Kıpçak (Kuzeybatı) Türk lehçesiyle yazılmış sözlük ve kaynaklarda geçen at ve atçılıkla ilgili söz varlığı ele alınmaktadır. Konuyla ilgili temel malzeme Memlûk-Kıpçak sahası sözlük ve gramerleri ile aynı alanda yazılmış savaş sanatıyla ilgili kaynaklardan toplanarak bir araya getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıpçak sahası, Kıpçak Türkçesi, at ve atçılık.

DICTIONARY AND RESOURCES IN KIPCHAK FIELDS TERMINOLOGY OF HORSE AND HORSESHIP

ABSTRACT

This study is that in 14 -15. centuries, the horses and horseship's vocabularies which are including dictionary and resources in Kipchak (Northwest) Turkish dialect have been examined. According to the subject is that the main material, completes with the dictionary and grammer in Mamlûk-Kipchak the same subject as hipology.

Key Words: The field of Kipchak, Kipchak Turkish, Horse and Horseship.

*Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili,
kipcakistan1@hotmail.com.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

1.Giri

At yüzyıllar boyunca binek, yük ve çekim hayvanı olarak barışta ve savaşta insanın hep yanında yer almış, onun en büyük dostu olmuştur. 20. yüzyılın başlarından itibaren motorlu araçların bulunup gelişmesiyle birlikte atın önemi gittikçe azalmıştır. Günümüzde ise artık spor ve yarış amaçlı yetiştirilmesinin dışında modern toplum hayatı içinde bir işlevi kalmamıştır.

Bozkır kültürünü yaratan Türklerin ataları atı ilk ehlileştiren kavimlerin başında gelmektedir. (Sertkaya 1995:25; Dinçer-Yaşar 2002: 312; Akalın 1988:25). Türkler ata her zaman büyük değer vermişlerdir. Yetiştirdikleri atlar sayesinde Orta Asya'dan Avrupa'ya, Orta Doğu'ya yayılıp büyük devletler kurmuşlardır. Dilimizde atla ilgili söz varlığının ilk örnekleri Göktürk yazıtlarında görülmektedir. Köl Tigin yazıtında geçen cümlelerde Köl Tigin'in savaşlarda bindiği atların isimleri geçmektedir.(Sertkaya 1995:28-29-30;Aalto 2000)

Göktürk yazıtlarından sonra at ve atçılıkla ilgili terminoloji bakımından en önemli Türkçe kaynak eserlerin başında D vānū Luğati't-Türk (DLT) gelmektedir.Türk diliyle yazılmış bilinen en eski sözlük ve ansiklopedi olan bu eser, 11. yüzyıldaki Türk dünyasının kullandığı zengin söz varlığını bütün örnekleriyle bize aktarmaktadır. DLT'deki hayvan adları üzerine yapılan çalışmalarda hayvan adlarının sayısının 272 tane, hayvanlarla ilgili kavram ve kelimelerin sayısının da 650 civarında olduğu belirtilmiştir. (Çeneli 1973, 1975: XI-XII-XIII-XIV;İlhan-Şenel 2008:8-9).

Bu çalışmalarda at ve atçılıkla ilgili kelime ve kavramlara baktığımızda, bunun 180 civarında olduğunu tespit ediyoruz. Ayrıca buraya at adının geçtiği 12 atasözünü de ilave edebiliriz. (Birtek 1944:54). Ayrıca yurt dışında DLT'te at renkleri ve adlandırmaları ve hayvan adları üzerine yapılan iki değerli yayını da belirtmek istiyoruz (Hauenschild 2000,2003).Aynı dönem ve sahada yazılmış ikinci önemli kaynak eser Kutadgu Bilig'dir. Eserde geçen hayvan adları üzerine yapılan çalışmada, sadece atla ilgili olarak 79 çeşit hayvan adından en çok kullanılanın 103 kere ile at ve attan türemiş kelimeler olduğu bilgisi verilmiştir.(Bozkaplan 2007:1110).

Eski ve Orta Türk dili kaynak ve sözlüklerinde geçen at ve atçılıkla ilgili terimler konusu bugüne kadar yapılan çalışmalarda bütünüyle ele alınıp işlenmemiştir. Böyle olmakla birlikte kısmen de olsa bu konuyu içeren yayınlara rastlanmaktadır (Caferoğlu 1953; Çınar 1993; Dinçer – Yaşar 2002; Emiroğlu-Yüksel 2003; Naskali 1995; Sümer 1983).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

2.Yapılan Çalışma ve Çalışmadaki Kaynaklar

Araştırma konumuza girmeden önce Kıpçak Türkçesiyle yazılmış eserlerde geçen terimler (okçuluk, askerî) üzerine yapılan son iki çalışmayı burada zikretmek istiyoruz. (Öztopçu 2004; Yıldırım 2008). Yaptığımız çalışmada Kıpçak sahasına ait sözlük ve kaynaklarda geçen at ve atçılık terimleri ele alınıp incelenmektedir. Taradığımız terim ve kelimelerin anlamları yanlarında verildikten sonra geçmiş oldukları eserdeki sayfa numaraları, bazı eserler içinse yaprak numaraları gösterilmiştir. Terimlerle ilgili gerekli görülen yerlerde altlarında karşılaştırmalı açıklamalar yapılmaktadır. Çalışmamızdaki kaynakların birincisi Kıpçak grubu Türk lehçelerinin bilinen en eski metni olan **Codex Cumanicus (CC)** adlı eserdir. İkincisi ise Memlûk-Kıpçak sahası sözlük ve gramerleridir. Bu sözlük ve gramerlerden üç tanesi; Kit bü•l - dr k Li-Lis ni•l -Etr k (K) Kit b -ş Mecm•u Tercüm n-ş Türk ve •Acem ve Mo ol (T) ile Et-Tuhfetü•z-Zekiyye f 'l-Lu ati•t - **Türkiyye (TZ)** hem sözlük hem gramer şeklinde düzenlenip yazılmıştır. İki tanesi; Kit bu Bul atü•l Mü tak -f Lu ati•t Tür k ve•l-Kşçak (BM) ile Ed-Durretü•l Mud a f•l- Lu ati•t -**Türkiyye (DM)** sözlük şeklinde düzenlenmiştir. El-Kav n nü•l-Küll ye li apti•l Lu ati•t -**Türkiyye (KK)** adlı eser ise yalnız gramer şeklinde düzenlenmiştir.

Taradığımız diğer iki sözlük ise; El- dr k Ha iyesi (H) ve The King's Dictionary "Kral'ın Sözlüğü" (KD) adlı 6 dilli sözlüktür. Bunların yanında Kıpçak Türkçesi söz varlığını ortaya koyan Kşçak Türkçesi Sözlü ü (KTS) adlı sözlük çalışması da gözden geçirilmiş A'dan Z'ye taranmıştır.

Araştırmada diğer kaynaklar Arapçadan ve Farsçadan Memlûk Kıpçakçasına tercüme edilen fûrûsiyye kitaplarıdır. Batıda hippoloji diye adlandırılan fûrûsiyye; Arapçada bir asker için gerekli olan at bakımı, at yetiştirilmesi, atın tedavisi, ok-yay, kılıç, süngü gibi silahları kullanma vb. Konuları kapsayan bir bilim dalıdır. Bu eserlerden iki tanesi Münyetü•l... uz t (MG) ve Kit b f İmi•n Nü b (veya ul a) (H) okçuluk-binicilik konusunda yazılmıştır. Diğer iki tanesi ise Baytaratü•l- V zş (BVI-BVII) ve Kit bü•l - ayı (KH) atçılık veteriner hekimliği konusunda yazılmıştır. MG dışındaki diğerlerin ikişer yazma nüshası bulunmaktadır.

Yaptığımız tarama ve incelemenin sonucunda at ve atçılığa ait terimler şu şekildedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

abra A.: alaca, benekli at (KTS 1;KH 135, 20/7).

a uzlu : at gemi (KTS 4;CC 3).

a r F.: ahşr,at ahşrş (KTS 5;DM 69,8b/13;T 86,6b/10).

al: doru at (KTS 6;Kİ;İH 5).

ala: alaca at, siyahla beyaz karışık renkli (KTS 6;KD 176; Kİ 3;CC 6).

alaça: ala renkli at (KTS 6;Kİ 3;T 86;14 a/6).

ala kidi : melez at (KTS 6).KTS'de T'dan alındığı belirtilen bu kelimeye T'da rastlanmamaktadır.

'alef A.: at yemi (KTS 7;BVII 70,13/2;KH 135,47/7).

let A.: savaş ve at donanımı (KTS 7;MG131).

anak A: yürüyüş,at ve devenin bir çeşit adımlarını açıp boyunlarını uzatarak hızla yürümesi.(KTS 9;H227,98a/9-100b/7).KH'ın Paris yazmasında kelime•unu şeklindedir (168,62/6).

arba: dört yaşındaki tay (KTS 74;T88,13a/10) KTS'de **erbe** şeklinde verilmiştir.

arfa: (at yemi) arpa (KTS10;DM 71,6a/9;KK 101,3a/11-71a/8~**arpa** (KTS 12;BVII 73;CC 12;DM 71,6a/9;KH 137;Kİ 6;T2 141).

arafe A: atın yelesi,ön saçı (KTS 10;BVII 53,10/6a).BVI'de kelime **'urfe** şeklindedir.(161,40/2).

ariyan A: atın arka butundaki et (KTS 11;BVII,63/17/17).BVI'de kelime **•araya** şeklindedir.(73,72/3)

ar b A: atın ökçe siniri (KTS 11;BVI 73,82/5).

ar un:yaban aygırı ile evcil kısraktan olan at (KTS 11).

•asar A.: uğursuz at, solak at (KTS 13; KH 137, 17/5).

a• am A.: Atın ön bacaklarının bir tanesinin beyaz olması (KTS 13;KH 137, 35/8).

a ci•A: bağanak ile iki diz arasında bir kemik, toymak kemiği (KTS 76;BVI 75,57 13/4). Kelime KTS'de eşacı'shklindedir.BVII'de ise aşacığ şeklindedir (BVII 75,52/7).

•a as A.:(at)gem halkasından burun ucuna kadar kadar olan kısalık (KTS 15;BVI 77, 104/3).

atlan-:ata binmek ,at sürmek (KTS 15;CC 15;Kİ 7).

atlu : atlı,süvari (KTS 16;Kİ 7;T 89,28a/11).

a ur : doru at (KTS 16;DM 72, 8a/15).

ayran: at ağılı,ahır tavla (KTS 18;CC 18).

az: sarı renkli at (KTS 19;Kİ 9).

•a A.: otlarken yanına geleni ısırın, sinirli, hırçın olan at. (KTS 19;BV II 79, 120/7).

azman: yaşlı iken enetilmiş aygır (KTS 20;Kİ 9).

a•zel A.: kuyruğu kısa, kılsız ve eğri olan at (KTS 19;KH 138, 35/8).

'a ud A.: (at)tokmak kemiği(KTS20;BVI79,61/4).

babala : eyer kolonlarının ucuna geçirilen ince kayış(KTS 21;Kİ 13).

ba açş-2.3(r (KT)-6.3(Sc -.0014 Tw [(k)128 Tf dşp2(40ç)1(0.5(a(r n(anşnv)12ti)7.8.6(Tw [(

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

ba ana : (at)tırnak(KTS 21;BVI 80,53/1,2,3).KTS'de kelimeye ••çatal••anlamı verilmiş.

boz: kül rengi, gri (at) (KD 277; KH 142, 14/46).

be: süt emen kısrak (KTS 21;T 93, 13a/2).KTS'de **ba** şeklinde geçen kelime alıntı yapıldığı kaynakta yani T'da **be** şeklindedir.

bine -:birlikte (ata) binmek (KTS 184;BVII 85, 68/7).

binüçi :

dirre A.: kırbaç (KTS 62).

edbes A.:siyahımsı kahverengi at, rengi ne kızıl ne siyah olan at (KTS 69;KH 148, 20/6).

eden A.:ön ayakları kısa arka ayakları uzun olan at (KTS 69;BV 101, 110/3).

edhem A.:üstünde hiç beyazı olmayan her tarafı siyah renkte olan at (KTS 69,; KH 149,19/9).

egir ~ eygir: siyah renkli at (KTS 70;Kİ 10).Bu kelime TZ'da **eygir** şeklindedir. •Yanık kırmızı• anlamı verilmiş. (T 106, 14 a/8)

elir: katır (T 104, 13a/7).KTS'de kelime **şlşr** şeklinde gösterilmiştir (101).

elirlü: katırlı, katır sahibi (T 104, 13a/7).KTS'de kelime **şlşrlü** şeklinde gösterilmiştir (101).

eliyye A.: Atın kış tarafı,toynağın ardı (KTS 7;BVII 102, 59/4)BV I' de liyye şeklindedir.(59, 14/16).

enca A.: Atın ayaklarını birbirinden ayrı tutup uzun adımlar atması, kusurlu yürüyüş şekli (KH 149, 35/5).KTS'de **eb a** şeklinde geçmektedir.

ene- : at vb. hayvanları burmak (KTS 73;T105,40a/10).~**ine-** (KTS 112;Kİ 39).

erçel A.: bir ayağında beyaz olan at, uğursuz sayılan at (KH 149;KTS 74).KTS'de **erçel** şeklinde Türkçe bir kelime olarak gösterilmektedir.

e kün: açık adımlarla yürüyen at (KTS 77;T 106, 14a/9;İH 18)

eyer: eyer (KTS 78;CC 59,DM 83,8b/7; KD 177;Kİ 13;KK 108, 71b/8;T 106,14b/8) ~ **eger** (KTS 70;İH18) ~ **egir** (KTS 70;CC 59); **iyer** (KTS 117;BVI 120,108/4; MG 203) ~ **i er** (KTS 118; MG 204,6b/7).

eyer eyrimi: eyerin sağrı üzerine gelen ucu,ki keçeden oluşur (eyrim

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

gülefs r F. : çiçek veya gül şeklinde olup atın başına bağlanan gümüş veya altından yapılmış eyer malzemesi (KTS 148;BVII 110,32/6).KTS'de kelime Arapça bir alıntı olarak gösterilmiş.

acibe A:atın iki yan başının kemiği (KTS 89,BVII62,16 /24).KTS'de kelime **ac be** şeklindedir.

adeb A.:uçta kemiğinin eğri olması,kamburluk(KTS 89,BVI 111).

ala a A.: meydanda atın dolaştığı halka şeklindeki sınır (KTS 90; MG 185) ~ **al a** (KTS 90;MG 185).

miye A.: at ve katır tırnaklarının sağ ve sol yanları (KTS 91;BV112,57/2).

arr n A.: atın hırçınlık edip, seğirtmeyip geri geri gitmesi (KTS 92;BV112).KTS'de **aran** şeklindedir.

ar n A.: huysuz, inatçı at (KTS 92;KH 152,13/1;MG 186). MG'ta kelime **r n** şeklindedir.

hav A.: atın bir kavis çizerek tekrar geldiği yola, çizgiye geri dönmesi (KTS 94;MG 187, 15b/3).

y y A.: haydi, atı yürütmek ve koşturmak için söylenen söz (KTS 94;KH, 152, 66/1).

ayl A.: at, at sürüsü (KTS 94;KH, 4/7).KTS'de kelime **amiye** şeklindedir.

şz m A.: kolan (KTS 96;MG 189) ~ **uz m** (KTS 99;MG 190)

ş abşl A.: ahır (KTS 102;BVI 85, 32/ 7)KTS'de kelime **ş abl** şeklindedir.

ibere A: atın arka ayaklarında eğrice

- a ŝ: atŝ ka a ŝ ile temizlemek, atŝ tŝmar etmek (KTS 130;K 72 T113, 38b/41b/5).
- ka a u: (KTS 130;T 113, 15a/3) a a (KTS 130;K 72)~ a rav (KTS 130; CC 91).
- ka ŝn-: (at) i emek (KTS 130 T 114).
- a a: atŝn alnŝndaki beyazlŝk (KTS 130;K 72;T2 187)sa ar
- a aldak: alnŝnda biraz aklŝk olan at (KTS 130;K 74).
- a za uę: durdurulan at veya atŝ durduran kimse(KTS 135;K 74).
- kekevün:at sine i (KTS 167;K 54).
- kelik: atŝn ba ŝna konulan gölgelik (KTS 137; H 29).
- kemre: hayvan (at) aya ŝ altŝnda ęi nenmi fŝ kŝ (KTS 138; H 29).
- kŝę ayaklarŝatŝn ark ayaklarŝ (KTS 143;T 117, 13b/6).
- ŝldur-:(ata) istenilen tavrŝ takŝndŝrmak, gerekli vaziyete getirmek (KTS 143;MG 222).
- ŝsra :di i at (KTS 146;BV 127;DM 92;KK 115;T 118,T2 199)~ ŝstra (CC 104).
- ki en: köstek,ayakba ŝ atŝn aya ŝna vurulan zincir,at köste i (KTS 150;CC 112; KD 179;K 50;T120,15a/2 T2.202).
- ki enle-:atŝn ayŝna ba vurmak (KTS 150;K 50).
- ki ne-:(atlar için) ki nemek (KTS 150;CC 112;K 50 T 120; T2 202)~ki ine -(CC 112).
- olan: eyer kolanŝ, at eyerini ba layan ba (KTS 152; BV 129, 108/4 CC 113;DM 94, 8b/7; H 31; DM 94, 8b/7;T120,14B/9)elang (KD 178)
- ola:aęŝk kahve rengi (KTS 152; H 34) ula (KTS 162; H 32;T 123).
- orla-: (at için) yem torbasŝnŝ görünce bo azŝndan ses ęŝkarmak (KTS 154; H 31).
- otu :yabani e ek yavrusu (kts 153; H 31; T2 203)udu : (KTS 161;DM 96;KK 117; 96b/1;T 123, 13b/4) utu :(KTS 165;K 83).
- oymŝę:atŝn kuyruk kemi i (KTS 155;CC 116)(BV II 130, 113/1).
- kölük:at ve di er binek hayvanlarŝnŝn gene008 T46886841.:ŝ (KTS 157;T 122, 13b/2).
- köpęük: eyer altna konan keęe (KD 178)
- kömüldrük: at gö üslü ü (KTS 157;CC 117) kömüldürük (KTS 157;K 51;MG 236; T122,14b/10).
- köstekle-atŝn aya ŝna ba vurmakkösteklemek (KTS 160;T2 209).
- kösürükle-:atŝn aya ŝna z008 Tincir vurmak (KTS 160;CC 122).
- közündürük: at ve di er hayvanlarŝn etrafŝ

- ulunçak**:küçük tay, taycık (KTS 162;T 124, 13a).
ulun:bir yaşındaki tay (KTS 162;Kİ 81;T 124, 13a).
 unlançš šsra : döl veren kısrağ (KTS 153;T 15/13a).
 ur an: at ahır (KTS 163,T 124,6b/9).
 us un: atın kuyruğu altından geçirilen kayış(KTS 165;Kİ 83) ~
us un (KD 178; Kİ 165;T125, 14b/10) ~ uy an (KTS 166; CC 126)
kürtün:eyer keçesi,tegelti yöne (KTS 169; İH 33)
 lib a(t)A.:ata binen kişinin iyi hareketleri, ustalık (KTS 172;MG 242).
 lic m A .:atın ağzına vurulan gem,dizgin (KTS 172;H 254; KH 159 ; MG 242). KTS'de geçen lic mla -fiili KH'da yoktur.
 ma ra•a A.:kamçının ağaç kısmı (KTS 176; MG 243,67b/7).
 ma•rife (A.el-ma•refe):kuşlarda atlarda yele,ibik vs'nin büyüdüğü yer.(KTS 177;KH 159,18/5) KH'nın İstanbul yazmasında kelime ma•refe şeklindedir.(H 255,75b/8)
 ma•ta A.:dururken güzel görünen ancak yürürken sıfatı değişen at (KTS 178).
 merk b A.: üzerine binilmiş, binit (at için) (KTS 181;BVII 133, 2/4).
 minmi : binici (KTS 184;KK 18;40b/12).
 minen-:binilmek (KTS 184;KK 188).
 mu r A.:atın yürürken güzel görünmesi (KTS 186).
 mu ršb A.:uzaktan atın güzel görünmesi (KTS 187).
 mu rif A.:anası Arap, babası Arap olmayan (melez at) at (KTS 187; BVII 134, 42/5)~mu ref (BVII 134, 43/4).
 mu mer A.: savaş ve yarış için atını hazırlayan kişi (KTS 190;MG 250, 115a/8).
 na l A.: atı yürütme harekete geçirme; döndürme (KTS 197; MG 254).
 Na la- A.+T:atı yürütmek, harekete geçirme; döndürmek (KTS 197; MG 254).
 na•l A.: nal (KTS 197 ;BVII 135,18/4).
 oyan ~ uyan : gem,yular (KTS 207;KD 178;Kİ;64;BVII 161, 35/3 TZ 272).
 rehv r F.: atın sarsmadan yürüyüşü, atın ayaklarının aynı anda yerden kesilip ileri atılması ile gerçekleşen yürüyüş stili, rahvan (KTS 218;KH 163, 4/1).
 rehv rışk F.+T.: atın sarsmadan, rahvan yürüyüş tarzı (KTS 218;KH 163, 68/7).
 rik b A. : üzengi(KTS 219;KH 163, 64/7).
 riy atü•l - ayl A.:atın terbiyesi, eğitimi (KTS 219, KH 163, 60/9).
 rüba•iyyat A.: atın dış (yan) kesici dişleri (dördüncü yılda çıkan)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

sa rŝ~ a rŝ:sağrı, at ve diğer tırnaklıların gerisi, atın arka ayağının üstüne gelen yuvarlak yer (atın kalçası) (KTS 223;BVII 147, 64/7; İH 38;Kİ 85;MG 270, 69a/8;T 134, 13b/5;TZ 231)~**savru**(TZ 234).

sa anduru la -A.:atı yularlamak (KTS 223,İH 38).

sa ar:alnında bir parça aklık olan at, atın alnındaki aklık (KTS 224;İH 38;Kİ 87;TZ 231).

al: boz renkli at (KTS 249;DM 108, 8b/4).

salamça :at eyerindeki kayış(KTS 225;Kİ 85).

segirt-:atı koşturmak, sürmek (KTS 230;KH 164, 58/4,T 136, 35b/5).

semend A.:siyaha yakın renkteki koşu atı (KTS 231;KH 164, 22/4).

serc A. :eyer konulan yer(KTS 232;H262,7bb/6).

en y A.: atın ikinci yılda çıkan (merkez ön kesici) dişleri (KTS 231, KH 164, 22/4).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

Volume 4/4 Summer 2009

- tazi (F.t z):**Arap atı (KTS 266;Kİ 100;) ~ azš(T143,12a/4).
to ru: koyu kahverengi hurma rengi (KTS 279;T2 260) ~**doru** (KTS 64;İH 16) ~ **orš** (KTS 281;115,8a/5) ~ **toru** (KTS 281; Kİ 106;TZ 262) ~ **oru** (KTS 281;T 147,14a/2) ~ **torš** (KD 277).
tu a-:beygirin ayaklarını birbirine bağlamak .(KTS 285;Kİ 108)
tu a : ata vurulan ayak bağı(KTS 285;Kİ 108;TZ 265) ~ **tu ar** (KTS 285; TZ 265)
tüze KTS'de geçen KH'dan alındığı belirtilen“ tezmeğe meyli olan at” şeklinde anlam verilen bu kelime KH'da bulunmamaktadır.(KTS 289).
uç:at yarışında veya ok atışında bahse girmek(KTS 291;Kİ 110) Kİ'nin tersine KTS 'de kelime fiil kökü olarak geçmektedir.
•u l A.: atın yürürken ayağını yere sürmesi(ayaklarda görülen kramp)(KTS 292;H268,85a/3).
•u al A.:ayak kösteği (KTS 292;BV).KTS'de BV'dan alıntılandığı bu kelime BV'in yazmalarında yoktur.
u ru : kement (KD 179).
üzengü:üzengi(KTS 299;KD 178;T 152,14b/9;MG 314) ~ **üzengi** (KTS 299; CC 212;DM 118,8b/11; KK128,71b/9;T2 275) ~ **üzegü** (KTS 299; KH 169,65/4).KTS'de T'den alıntılandığı gösterilen **üzegü** şekli T'de **üzengü** şeklindedir.
üygen:gem,yular(KTS 213;T152,14b/13).KTS'de kelime **öygen, öyken** şeklinde geçmektedir.
v si n A.:(A.v s niyy t) atın iki yaşında çıkardığı dört diş (orta kesici dişleri) (KTS 301;KH 169, 22/7) ~ **v s niyy t** (KH 169, 25/8) ~ **vus at** (KH 170,25/2)
važ f A.:atın bilek ile dizleri arası (KTS 302;BVII 164,75/2).
važ feyn A.:atın iki bilek dizleri arası(BVII 164/54/2,54/4)
vetereyn A.: (at)adaleleri hareket ettiren kalın iki sinir. (KTS 303;BVII 164,8 3/1).
yal: yeke, atın yelesi (KTS 307;Kİ 117;KH 171,11/8) ~ **yalš**(CC 316).
ya šrlš : eğerin altına konulan keçe(KTS 306;BV 165,66/3,Kİ117; MG 318,8b/9).
ya šz: kahverengi, esmer;dört ayağı sekili at (siyaha çalar kızıl renkte, koyu esmer at) (KTS 306;İH 50) kelimeye T'da “dört ayağı sekili at” şeklinde anlam verilmiştir. (T152,14a/3,8).
ya rš-:yağır olmak,atın vücudunda yara oluşmak(KTS 306;H271,53b/4).
yapa lš: tay (KTS 310;TZ 278,13a/2).
yar ala -: (at) koşarak gitmek(KTS 327;Kİ 128).
yaran-:atı koşturup epeyce terletip yem vermeden soğutmak (KTS 310;Kİ 120).
yayda : eyersiz ata binmek (KTS 316;MG 323,7a/6).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

yelemçi: koşu atı (KTD 318; CC 225).
yona: yumuşak eyer (KD 179).
yorš lš : at yürüyüşü (KD 276).
yor a: koşarak giden at (rahvan at).(KTS 327;Kİ 128;T 159,14a/9)~
yor a: atın rahvan yürüyüş stili(KD 176) ~ **yorš a** (KD 276).
yota:atın ağzına vurulan gem (KTS 327;CC 232).
yular:yular atın boğazına geçirilen ipten başlık (CC 234;KTS 329;İH 54;Kİ 128;T 159,14b/13;T2 288).
yunad:beygir sürüsü(KTS 330;Kİ 129).
yunt:at,otlakta otlayan atların hepsi.(KTS 330;T 160,13a/12,TZ 289).
yügrük:hızlı koşan at(KTS 331;BV 177;KH 173,3/9;TZ 290).
yügen:gem,dizgin,at gemi,yular kayışı (KTS 331,BVI 79;28/4 CC 236; DM 126,8b/7-15 MG 329) ~ **yüken** (KTS 332;TZ 290).
yügençi:gem yapan,gemçi.(KTS 331;CC 236).
za ub A.: atın doğduğu zaman üzerinde çıkan kıllar (KTS 335;BVII 178,40/5).KTS 'de kelime •za ab• şeklindedir.

3. Sonuç

Netice olarak, Kıpçak Türkçesiyle yazılmış sözlük ve kaynaklarda geçen at ve atçılığa ait terminolojinin Türk dilinin diğer eski sahalarına göre daha geniş olduğu görülmektedir. İncelediğimiz eserlerde at ve atçılıkla ilgili 228 sözcük kullanılmıştır. Bunlardan 130'u Türkçe , 84'ü Arapça ve 4'ü ise Farsça'dır. Bu rakamlar dilimizin at ve atçılık kültürü bakımından çeşitliliğini, zenginliğini yansıtmaktadır.

Buna göre ilgili terimleri sınıflandırdığımızda; 20 tanesinin at donu (renkleri), 66 tanesinin atın koşum, binit takımı ve alet, mekan adları, 76 tanesinin, ata ait özellikler ve at cinsleri at karakterleri, 28 tanesinin atın anatomisiyle ilgili sözcükler, geri kalanlarının ise at ve atçılıkla ilgili diğer sözcüklerden oluştuğunu tespit ediyoruz.

Aynı zamanda topladığımız terimlerde aynı anlamı veya kavramı karşılamak için birden fazla sözcüğün kullanıldığı örneklere de rastlanmaktadır. Gerek Türkçe gerekse Arapça olarak birbirine yakın veya aynı anlamlı sözcüklerin bir arada verilmesi dilimizin söz , anlam ve kavram bakımından ne kadar güçlü ve zengin olduğunu, geçmişe dayanan gücünü ve zenginliği ortaya koymaktadır.Bunların yanında sözcük listesinde fonetik yönden ikili-çoklu (karışık)örneklerin az veya çok görülmesi bu sahada yazılmış eserlerin önemli bir problemi olarak bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

KISALTMALAR

A.Arapça

F.Farsça

KAYNAKÇA

- AALTO, Pentti (2000). “Orhun Yazıtlarındaki At İsimleri Üzerine” (Çev. Aydın, Erhan), **Türk Dili** S.587, s.453-457.
- AKALIN, L.Sami (1998). “Türk Kültüründe At” **Tombak**, S.20, s.24-36.
- BİRTEK, Ferit (1944). **En Eski Türk Savlarş**, Ankara:TDK.
- BOZKAPLAN, Şerif Ali (2007). “Kutadgu Bilig’deki Hayvan Adları Üzerine bir İnceleme” **Turkish Studies**, Volume 2/4, s. 1110-1119.
- (BVI): ÖZGÜR, Can (1994). Baytaratü•l Vâzsh•šn Kşpçakça ve Türkmençe Yazmalarşna Göre Kşpçakçamş O uzcala masş (Türkmencele mesi) Üzerine Bir Dil Ara tşrmasş İstanbul Üniversitesi (Yayımlanmamış doktora tezi).
- (BVII): ÖZGÜR, Can (1988). Baytaratü•l Vâzsh (Metin- ndeks), İstanbul Üniversitesi (Yayımlanmamış master tezi).
- (BM): ZAJACZKOWSKI, Ananiasz (1938). **Manuel arabe de la langue des Turcs et des Kiptchaks (epoque del• Etat Mamelouk)**. Warszawa.
- ZAJACZKOWSKI, Ananiasz (1954). **Vocabularie Arabe-Kiptchak de l•epoque de l•Etat Mamelouk, l• eme partie. Le verbe**. Warszawa.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1953). “Türk Onomastiğinde At Kültü” , **Türkiyat Mecmuasş** C.X,s.201-212.
- (CC): GRØNBECH, K. (1992). **Kuman Lehçesi Sözlü ü** (Çev. Kemal AYTAÇ) Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- ÇENELİ, İlhan (1975).’ **Divanü Lügat-it-Türk’te Hayvan Adları’ Türk Kültürü Ara tşrmalarş**, XI- XII – XII– XIV – 1973-1975.
- ÇINAR, Ali Abbas (1993). **Türkler•de At ve Atçşlşk**,Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 192.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

DİNÇER, Ferruh- Yaşar Aşkın(2002), 'Türklerde Atçılık ve Binicilik Tarihi', **Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Ara tşrmalarş Özel Sayışs III)**Ş.45, s312-328.

(DM): TOPARLI, Recep (2003). **Ed-Dürretü'l -Mudiyye Fi'l Lügati't Türkiye** , Ankara: TDK Yay.

EMİROĞLU, Kudret-Yüksel Ahmet (2003). **Yolda şmşz At** İstanbul: Yapı Kredi Yay. 1871.

GÜRSOY-Naskali Emine (ed.) (1995). **Türk Kültüründe At ve Ça da Atçşlşk**, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü.

(H): DELİCE, H. İbrahim (2003). **Hulasa Okçuluk ve Atçşlşk** İstanbul: Kitabevi.

HAUENSCHILD, Ingeborg (2000). ''Pferdefarben und Pferdeabzeichen im Divan Lugat at-Turk'',**Acta Orientaia Academiae Scientiarum Hungaricae**, c.53,s. 203-218

HAUENSCHILD, Ingeborg (2003).**Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al ... Kashgari. Eine Untersuchung aus Sprach und Kulturhistorisher Sicht**, Wiesbaden: Turcologica 53.

(H): İZBUDAK, Velet (1936). **El- drak Ha iyesi**, İstanbul: DevİT□(İ8(0)' 5.4l(ica)95.)6d2.8

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

-
- (KTS):** TOPARLI, Recep- VURAL, Hanifi-KARAATLI, Recep (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* Ankara: TDK Yay.
- (MG):** UĞURLU, Mustafa (1987). *Münyetü'l-Guzât*, Ankara:Kültür ve Turizm Bak. Yay.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluş (2004). “Memluk Kıpçakçasıyla Yazılmış Kaynaklardaki Okçuluk Terimleri”, **Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi**, Vol.28/1, s.257-274.
- (T):** TOPARLI, Recep-ÇÖGENLİ, M.Sadi-YANIK, Nevzat H. (2000). *Kitâb-ş Mecdûş Tercümân-ş Türkî ve Acemî ve Mugâlî*, Ankara: TDK Yay.
- (TZ):** ATALAY, Besim (1945). *Et-Tuhfet- üz- Zekiyye fil-Lûgat ... it- Türkiyye*. İstanbul: TDK Yay.
- SERTKAYA, Osman F. (1995). “Eski Türk Kültüründe At”, **Türk Kültüründe At ve Ça da Atçılık**, (Yayın:Gürsoy-Naskali,Emine), s.25-30, İstanbul:Türkiye Jokey Kulübü.
- SÜMER, Faruk(1983). *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yay.
- YILDIRIM, Talip (2008). “Kıpçak Türkçesinde Askerlikle İlgili Terimler”, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara